

Hade minoriteter religionsfrihet under den svenska stormaktstiden?

GÖRAN LARSSON*

Göteborgs universitet

SIMON SORGENFREI**

Södertörns högskola

På senare år, ja även under den i skrivande stund pågående valrörelsen, har frågor om konvertering, valfrihet och nödtvång diskuterats. Kan vi egentligen lita på att personer som säger sig vara förföljda i sina muslimska hemländer på grund av att de konverterat till kristendom är kristna på riktigt? Eller påstår de bara att de är kristna för att öka chanserna att få asyl, att höja sin status i Sverige?¹ Att byta identitetsmarkörer för att få en bättre tillgång till arbetsmarknad, högre inkomst och en ökad social acceptans tycks vara en pragmatisk strategi som har använts i både historia och nutid.² Men huruvida dessa val är frivilliga eller grundas på pragmatiska beslut eller ett nödvändigt ont är inte alltid enkelt att svara på. I historien finns många exempel på tvång i samband med konvertering, liksom krav på konvertering för att leva i ett speciellt land eller område.³ Forskare har pekat på exempel även i vår svenska historia, vad gäller judar, samer och muslimer under stormaktstiden.⁴

* Professor i religionsvetenskap

** Professor i religionsvetenskap

1. Om dessa frågor, se Rebecca Thorburn Stern & Hanna Wikström, "Religion, sexuell läggning, trovärdighet och genuinitet – det rättsliga ramverket", i Rebecca Thorburn Stern & Hanna Wikström (red.), *Migrationsrätt: Skyddsbehov och trovärdighet – bedömning i asylärenden* (Stockholm 2016) s. 91–158.

2. Se till exempel Richard W. Bulliet, *Conversion to Islam in the Medieval period: An essay in quantitative history* (Cambridge 1979) för en diskussion om konvertering och namnbyten under medeltiden, eller Linda Aldén, "Värdet av ett svensk klingande namn," *Ekonomisk debatt* 45:8 (2017), för namnbyten bland utlandsfödda i dagens Sverige.

3. Se till exempel Salomon Schulman & Hanne Trautner-Kromann (red.), *Dopet eller döden: Judiskt liv i det medeltida Spanien* (Eslöv 1996).

4. Se exempelvis Carl Henrik Carlsson, *Judarnas historia i Sverige* (Stockholm 2021); Daniel Lindmark & Olle Sundström (red.), *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna: En vetenskaplig antologi, bd 1* (Skellefteå 2016); Ingvar Svanberg & Mattias Tydén, *Tusen år av invandring: En svensk kulturhistoria* (Stockholm 2005) och Simon Sorgenfrei,

Men precis som Martin Berntson visar i sin välskrivna och noggranna studie av de så kallade tvångsdöpta turkarna i *Historisk tidskrift* 142:1 (2022) är det svårt att få fullständig klarhet i om det rörde sig om tvång eller frivillighet i dessa fall.⁵ Att protokoll i samband med dop inte innehåller en beskrivning av tvång är kanske inte förvånande, men vi kan därför inte automatiskt dra slutsatsen att deras omvändelse var baserad på frivillighet eller religiös övertygelse. Givetvis går det inte att utesluta att så var fallet – men i ett källkritiskt perspektiv är det väl även rimligt att tänka sig att det kan ha funnits andra motiv till varför minoriteter valde att ta till sig den religion som förknippades med statsmakten och som man enligt svensk kyrkolag förväntades tillhöra om man levde permanent i Sverige? I flera fall rörde det sig också om personer som kommit ofrivilligt till Sverige. Var friheten att välja religion verkligen så stor under stormaktstiden som Berntson tycks vilja göra gällande i sin artikel?

Kan inte juridiskt och socialt tryck och i alla fall indirekt tvång ha varit något som exempelvis kan ha påverkat personers vilja att konvertera och ta till sig en ny religion? Är inte dessa frågor av speciell betydelse när flera av de personer som Berntson skildrar i sin studie inte själva har valt att komma till Sverige? Den turkiske dromedarskötaren "Schiaba" var exempelvis inte något annat än ett krigsbyte som fördes till Sverige mot sin vilja. Han "skänktes" som gåva till Karl XI och fick namnet Nils i samband med att han döptes, efter Nils Bielke som tog med honom och hans dromedarer till Sverige. Att det inte står att han tvingades till dopet i protokollen är kanske inte så konstigt, men att så inte står kan vi väl inte ta som intäkt för att dopet var frivilligt? I detta sammanhang menar vi att Berntson borde ha varit mer källkritisk. På flera ställen används också passiva ordval om exempelvis de turkiska kvinnorna som "fördes" hem till Sverige (s. 11) eller de "två turkiska barn som befann sig hos greve Pontus" (s. 10). Att föras och att befinna sig är i dessa sammanhang knappast neutrala ord som indikerar att dessa personer var fria att göra sina egna val. De flesta av turkarna som Berntson har analyserat i sin studie var krigsbyten och inte något annat. Huruvida dessa dop var

"Muslimer i Sverige under stormaktstiden: Vad vet vi och vad vet vi inte?", *Tidskrift for Islamforskning*, 15:1 (2021).

5. Martin Berntson, "Myten om tvångsdöpta turkar i Stockholm under 1600-talet", *Historisk tidskrift* 142:1 (2022) s. 3–28.

"frivilliga" och "personligt grundade beslut" kan därför diskuteras eller i alla fall problematiseras.⁶

En annan möjlig läsning av Berntsons genomgång är att religion kanske inte var så viktigt för de som valde att lämna islam och konvertera till kristendomen. Om denna tolkning är riktig – vilket det i vissa fall kan finnas skäl att tro – är det en bra påminnelse för oss religionsvetare att inte övertolka betydelsen av religion i historia och nutid. Människors förhållande till något som benämns religion kan därför i högsta grad vara förknippad med tradition, kultur och rådande normer snarare än med någon så kallad genuin form av tro.

Oavsett dessa randanmärkning förtjänar Berntson beröm för sin noggrannhet och vi välkomnar en fortsatt diskussion om de förändringar som Sverige har genomgått sedan 1600-talet. Men samtidigt som vi blir nyfikna och ser fram mot ett fortsatt samtal kring dessa frågor blir vi också fundersamma på hur vi skall tolka Berntson. Är det exempelvis korrekt att hävda att den augsburgska religionsfreden,⁷ som slöts mellan den tysk-romerske kejsaren Karl V och furstarna i Schmalkaldiska förbundet den 25 september 1555, skall ses som ett första steg mot religionsfrihet? Trots en sådan tolkning, som Berntson framhåller i en annan publikation, skriver han:

Det var visserligen fursten som bestämde religionen och undersåtarna förväntades tillhöra samma religion som fursten, men samtidigt betonades att individer med annan trosuppfattning inte skulle följask utan de fick lagstadgad rätt att utvandras.⁸

Att fursten bestämmer vilken religion som undersåtarna skall ha och att om de inte accepterar furstens val så står det dem fritt att utvandras – är det verkligen ett uttryck för religionsfrihet? Vi förstår begreppet religionsfrihet annorlunda och har därför svårt att se hur Berntson kommer fram till att dessa förändringar gjorde det lättare för minoriteter att själva bevara och ge uttryck för sin tro. Om det stämmer, som Bernts-

6. Ett otal studier inom områden som psykologi, kognitionsvetenskap och filosofi har ägnat sig åt de notoriskt svåra frågorna om intentionalitet, agens och fri vilja. Ett flertal översiktsartiklar om dessa frågor återfinns exempelvis i *Stanford Encyclopedia of Philosophy*.

7. Om denna fred, se till exempel, Martin Heckel, "Augsburg, Peace of," i *Religion Past and Present* (Leiden 2011).

8. Martin Berntson, "Myten om enhetskyrkan: En diskussion om historievetenskapliga perspektiv i religionskunskapsämnet", i Hans Albin Larsson (red.), *Det historiska perspektivet* (Jönköping 2015) s. 137.

son tycks mena, att religiösa minoriteter var fria att välja om de ville behålla eller lämna sin religion för statsreligionen, så går det på tvärs med den rådande forskningen om minoriteter som exempelvis samer, judar och de som tillhörde andra förgreningar av kristendomen än den dominerande nationella kyrkan. Om så är fallet är vi många som får revidera vår historiesyn, och Berntson har i så fall identifierat en spännande forskningsfråga som vore mycket intressant att diskutera vidare i seminarierummet!